

ВІДЗИВ
офіційного опонента на дисертаційну роботу
Жебровської Кристини Артаківни
“Правові цінності у взаємодії правових систем”,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук
(спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень).

Актуальність теми. Останнім часом проблема правових цінностей привертає до себе увагу багатьох авторів, разом з тим вона залишається малодослідженою. Науковці перебувають у пошуку загальних, спільних для всіх народів цінностей, ідеалів, прагнень, які б могли стати об'єднуючим фактором у взаємодії різних правових систем, їх інтеграції, орієнтованій на гуманістичні ідеали, принципи справедливості, свободи, рівності, на забезпечення гідних умов життя людини.

Взаємодія між різними правовими системами, розвиток економічних, інформаційних, культурних та інших зв'язків не міг не позначитися на запозиченні правових цінностей, провідних ідей західної правової культури. Однак із плином часу стало зрозумілим, що універсальні (вони ж переважно є європейськими) правові цінності, що увібрали в себе кращі ідеали політичної і правової думки європейського континенту, важко сприймаються представниками інших цивілізацій. За таких умов важливим є пошук моделі гармонійних відносин різних цивілізацій шляхом взаємного «притирання» властивих їм систем цінностей, що повинні не виключати, а доповнювати і збагачувати одна одну. Адже, з іншого боку, безперечним надбанням людства є множинність і різноманітність культур, їх прагнення зберігати і захищати свою ідентичність. Таким чином, основою діалогу правових культур є визнання і прийняття культурних, релігійних, морально-етичних та інших особливостей інших правових культур.

Саме цим, доволі складним, питанням присвячена дисертаційна робота Жебровської К.А. “Правові цінності у взаємодії правових систем”, яка є першим у вітчизняній науці монографічним дослідженням ролі правових цінностей у діалозі правових систем.

Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих в дисертації.

До безсумнівних здобутків дисертаційного дослідження слід віднести намагання автора розкрити вплив правових цінностей на розвиток правових систем в процесі їх взаємодії в умовах глобалізації. Здобувач робить висновок про те, що взаємодія правових систем призводить до запозичень однією правовою системою певних правових положень (принципів, норм, правових інститутів) в іншій правовій системі і цей процес прийнято називати правовою акультурацією (с. 7, 14 автореферату; с. 57, 187 дисертації). Однак, це явище сприймається неоднозначно, оскільки правові новації, викликані правовою акультурацією, можуть сприйматися, або ігноруватися відповідною правовою системою. У цьому контексті правові цінності, як продукт культурного, історичного, політичного, правового розвитку суспільства, можуть бути каталізатором правового розвитку, чи, навпаки, гальмувати цей процес (с. 3, 14 автореферату; с. 65 дисертації).

Заслуговують на увагу міркування дисертанта щодо універсальності та релевантності правових цінностей, викладені у другому розділі роботи. Автор аналізує положення двох діаметрально протилежних концепцій правових цінностей – концепції універсалізму та концепції релятивізму. При цьому представники концепції універсалізму правових цінностей акцентують свою увагу на біологічній, а не культурній, природі людини, яка є загальною для всього людства. Звідси, випливає твердження прихильників даної концепції про універсальність правових цінностей, основними рисами яких є загальновизначеність та їх відносно стійкий характер. Положення концепції релятивізму зводяться до визначення природи людини не біологічними, а культурними факторами. У кожній культурі, вважають вони, є своє бачення світу, природи і життя, а отже і цінності є релевантними (с. 8 автореферату; с. 82, 83 дисертації). Крім того, в різних правових культурах одні й ті ж (за назвою) політико-правові інститути мають доволі різний зміст. Тому такі основоположні європейські цінності, як демократія, рівність, свобода, права людини можуть по-різному інтерпретуватися та займати різне місце в ієрархії цінностей, або ж взагалі не сприйматися членами суспільства, як цінність. Таким

чином, європейські правові цінності, хоч і заклали основу для формування універсальних правових цінностей (перш за все шляхом закріплення в міжнародних нормативно-правових актах універсального характеру: Загальна декларація прав людини, Пакт про громадянські та політичні права, Пакт про економічні, соціальні та культурні права), утім, будучи надбанням європейської культури, відображенням європейської правової традиції, не зайняли належного місця у незахідних правових системах. Це свідчить про релятивний їх характер (с. 10, 14 автореферату; с. 7, 186 дисертації). У зв'язку з цим слушним є висновок автора про те, що європейські цінності є поєднанням універсальності та релятивності (с. 15 автореферату; с. 186 дисертації).

В якості універсальних виділено такі правові цінності, як життя, продовження роду, безпечні умови існування. Саме ці цінності забезпечують буття людини як біологічного виду та мають бути покладені, на думку здобувача, в основу діалогу правових систем (с. 11, 15 автореферату; с. 187 дисертації).

У дисертації набули подальшого розвитку також положення, які вже були предметом розгляду науковців, зокрема, про конфлікт правових цінностей в діалозі правових систем; про місце прав людини в ієрархії цінностей у різних правових системах; про базові європейські цінності, що здобули нормативного закріплення в основоположних нормативно-правових актах Ради Європи та Європейського Союзу; про цінності, притаманні українському суспільству та деякі інші.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дисертаційної роботи сприятимуть певному збагаченню, насамперед, таких наук, як порівняльне правознавство, теорія права і держави, філософія права. Положення дисертації можуть бути використані при викладанні низки навчальних дисциплін: теорія права, конституційне право, права людини та деяких інших, а також можуть бути використані у правозастосовній діяльності, для визначення особливостей імплементації в національні правові системи міжнародних стандартів прав людини, демократії та верховенства права.

Все це дає можливість стверджувати, що більшість положень висновків і практичних рекомендацій, сформульованих автором, відповідають завданням

дисертаційного дослідження, є новими та належним чином обґрунтованими й апробованими, а також достатньо повно викладені в опублікованих здобувачем працях. Основні положення і висновки дисертації знайшли відображення у 10 публікаціях, 4 з яких містяться у наукових фахових виданнях, що входять до затвердженого переліку, 1 – у зарубіжному виданні та 5 – тези доповідей на науково-практичних конференціях.

Під час роботи над дисертацією автором опрацьовано численні нормативно-правові, наукові та науково-публіцистичні джерела (список використаних джерел складається із 357 найменувань), що забезпечує, у свою чергу, ґрунтовність отриманих науково-практичних результатів.

Зауваження за змістом дисертації. Як і будь-яка праця, дисертація Жебровської К.А., не позбавлена певних суперечностей, прогалин, слабо аргументованих позицій та інших вад, на яких хотілося б зупинитись більш детально.

Особливо вразливою, на мій погляд, є теоретична частина дисертаційного дослідження, присвячена поняттю, сутності та ознакам правових цінностей.

1. Щодо самого поняття “правові цінності” – в роботі воно розкрито не достатньою мірою. Хотілося б щоб автор більш чітко сформулював, що він вкладає в нього. Тим більше, що останнім часом в науці прийнято розрізняти такі категорії, як “цінності в праві”, “цінність права” та, власне, “правові цінності”. Автор оперує цими термінами, але, здебільшого, як однопорядковими (с. 21, 26, 27 та ін.. дисертації). Разом з тим, на сторінці 68 дисертації міститься твердження автора, що слід розрізняти цінності права та цінності у праві, з чим не можна не погодитись.

Лише з’ясувавши зміст зазначених категорій, можна окреслити систему цінностей та говорити про їх ієрархію, універсальність, або релевантність, взаємовплив та взаємопроникнення.

2. Наступним недоліком дисертаційного дослідження є відсутність авторського бачення системи правових цінностей. Звичайно, будь-який перелік цінностей не міг би претендувати на вичерпність, але з роботи не видно, які саме цінності в ній розглядаються (крім таких базових, як права людини, свобода,

рівність, справедливість та деякі інші). Навівши їх перелік, можна говорити про змістове наповнення кожної цінності, що також може відрізнитись в різних правових сім'ях, ставити питання чи належить вона до категорії цінностей у конкретному суспільстві та місце, яке вона займає в ієрархії правових цінностей.

3. Досить схематично згадується і про ієрархію правових цінностей. У зв'язку з цим виникає питання як вона виглядає, чи буде вона ідентичною в різних правових сім'ях, і чи можна, взагалі, говорити про її існування? Адже, навіть така начебто універсальна цінність, як права людини, займає неоднакове місце в ієрархії цінностей в різних правових системах, як неодноразово підкреслювалось дослідниками зазначеної тематики та справедливо зазначається самим автором в останньому розділі роботи (ст. 12 автореф.). Не знайшло подальшого висвітлення в дослідженні і твердження автора, що Конституція України фактично закріплює і проголошує основні цінності українського права, утворюючи їх певну ієрархію (с. 27, 29 дисертації).

4. В дисертації міститься також ряд протиріч: так, на с. 143 автор відносить до універсальних правових цінностей поряд з правами людини та справедливістю принцип верховенства права і закону. Хоча аналізуючи незахідні правові системи, далекосхідну, зокрема, він зазначає, що закону та праву відводилась другорядна роль. Згідно конфуціанського вчення, пріоритет був за моральними критеріями – чеснотою і зобов'язаннями (с. 97 дисертації). В цьому ж розділі можна зустріти твердження автора, що універсальними цінностями для будь-якої правової культури є лише ті правові цінності, які становлять основу життя людини (с. 145 дисертації).

5. Особисто я не можу погодитись із твердженням автора, що ціннісні парадигми слов'янської і західної традицій істотно різняться. Разом з тим таке авторське бачення самобутності слов'янської правової традиції має право на існування, адже здобувач наводить ряд аргументів на користь свого твердження.

При цьому визначаючи місце правової системи України на правовій карті світу, здобувач, і я лише можу тут з ним погодитись, говорить про те, що немає підстав віднесення правової системи України до слов'янської правової сім'ї. У зв'язку з цим виникає питання – які країни охоплює слов'янська правова сім'я?

Підсумовуючи, можна сказати, що зазначені зауваження переважно мають дискусійний характер і не впливають на загалом високу оцінку даної дисертаційної роботи, яка відрізняється новизною, самостійним та творчим характером. Перед здобувачем було поставлено досить складне, особливо як для кандидатської дисертації, завдання пошуку універсальних та релевантних правових цінностей та їх впливу на процеси правової акультурації правових систем, з яким Жебровська К.А., загалом, справилася.

Слід також відзначити ґрунтовну апробацію результатів дослідження. Вони доповідались на п'яти наукових конференціях, за результатами яких були опубліковані тези, викладені у п'яти статтях в наукових фахових виданнях, перелік яких затверджено ВАК України. Автореферат дисертації відображає її основний зміст.

Загальний висновок щодо дисертаційного дослідження. За змістом, оформленням, актуальністю, ґрунтовністю вирішення наукових проблем, теоретичним та практичним значенням одержаних результатів дисертаційна робота на тему: «Правові цінності у взаємодії правових систем» відповідає вимогам пунктів 9, 11, 12 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а її автор – Жебровська Кристина Артаківна – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Офіційний опонент:

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри порівняльного і
європейського права
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

О. М. Лисенко